

До проблеми транслітерації українською мовою іноземних власних назв та імен

листопада 07, 2018

Україна-Русь, прийнявши християнство, витворила багатющу релігійно-філософську термінологію і користувалася нею до початку XVIII ст., коли московський цар Петро I своїм горезвісним указом заборонив друк україномовних книг "дабы не было никакого различия" з московською мовою.

Володимир Литвинов, д. філос. н., Руслана Множинська, канд. філос. н, м. Київ

Відтоді Московія стала Руссю (Росією), а ми стали малоросами. З наукової та історичної точки зору це не так вже й погано — Мала Русь (як і Мала Греція), це значить метрополія, осердя країни без колоній. Велика Русь — Русь з колоніями. Але на побутовому рівні московіти стали вкладати в термін Мала Русь, значення, як ніби щось маленьке, менше, а отже й меншовартісне. Відтак, до куцої історії Московії було доточено багатомікову Історію України-Руси. Відтоді вся наукова термінологія, всі слова високого стилю перекочували до московської мови, а ми лишилися, як-то кажуть, голі й босі.

У 20-х роках XX ст., в добу так званого "українського відродження", за короткий час було зроблено багато: започатковано видання й термінологічних словників, куди вводилося багатомікове лексичне надбання. Але невдовзі все це завершилося "розстріляним відродженням" і виданням "зеленого" російсько-українського словника. Для старшого покоління зміст цього терміна відомий, а для молодшого поясню — фактично, це був

“російсько-російський” словник, на який мали орієнтуватися всі видавці. Сьогодні в період “розгулу демократії”, з одного боку ще даються взнаки рецидиви вчорашнього, а з другого — намагання розмити будь-які рамки сучасного українського правопису. Як тут бути видавцям?.. Вони повинні орієнтуватися, передусім, на висновки та пропозиції фахівців. Переважна більшість видавництв так і робить. Це плідний шлях. Щоб не бути голослівним, дещо з власного досвіду. Мені доводилося перекладати й видавати окремими книгами твори античних латиномовних авторів — Ціцерона, Федра, Непота; новітніх латиномовних — Еразма Роттердамського, Баруха Спінози; українських латиномовних — Ст. Оріховського, Івана/Яна Домбровського, Юрія Немирича тощо. Я стикався з такими термінами, поняттями, реаліями, назвами, іменами, яких в українській мові ще не було або були у спотвореному (під впливом російської мови) вигляді, і тому старався виробити для себе якийсь принцип, навіть якщо він суперечив наявному правопису. Викладу своє бачення у двох тезах:

Теза 1-а

1. Грецька літера “Θ” (θ) у латинській мові передається через буквосполучення “th” і вимовляється як “т”. Ось деякі приклади: thea (теа) — чай; rhythmus (ритмус) — ритм; thesa (тека) — футляр, ящик (бібліо-тека, карто-тека, фоно-тека тощо); Scythia (Скитія) — Скитія; theatrum (театрум) — театр; mentha (мента) — м’ята; Theophanes (Теофанес) — Теофан; Theodores (Теодорес) — Теодор; Thales (Талес) — Талес; Athenae (Атене) — Атени. Це засвідчують всі без винятку не тільки українські підручники латинської мови, але й російські та інші європейські. Так вимовляє цю грецьку літеру (у латинській транскрипції “th”) уся Європа. Так вимовляли й в Україні протягом кількох століть (гуманісти епохи Відродження та полемісти) аж до вже згаданого сумнозвісного указу російського імператора Петра I, за яким велено було все робити, як у російській мові. А там з якихось причин (“умом Россию не понять”) це буквосполучення передавали часом через літеру “ф”. Причому, всупереч логіці і навіть здоровому глузду. Ось приклад: є грецьке слово “θεος” (theos) — “бог”. Звідси складні слова: theologia — “теологія”, atheismus — “атеїзм”, Theophanes — “Теофан”, Theodores — “Теодор”, Borysthenes — “Бористен” (Дніпро). (Згадаймо, при цьому, добрим словом і нині покійного М. В. Хомичевського, який прибрав псевдо “Борис Тен”). Є також Thomas — “Томас Мор”,

“Томас Мюнцер”, “Томас Аквінський”. Останній у росіян став раптом — “Фома Аквінський”. Чому?.. Слава Богові, що хоч його вчення не назвали “фомізмом”, а лишили — “томізм”. Дивовижна логіка! Але то, як кажуть, їхні проблеми (росіян).

В Україні були спроби повернутися обличчям до логіки, до Європи і до своєї багатовікової традиції в часи “українізації” 20-х років ХХ ст. і за “хрущовської відлиги”. Зокрема, журнал “Філософська думка” регулярно друкував статті зі спадщини професорів Києво-Могилянської академії, де часто фігурувало ім’я Теофана Прокоповича. Аж доки, нині покійний І. К. Білодід, тодішній директор Інституту мовознавства, не заборонив уживати “Теофан”. І ніяке обґрунтування не подіяло. “Так в російській мові, так буде і в нас!” — була його відповідь на аргументи співробітників Інституту філософії НАН України. І стали знову друкувати “Феофан” — аж до часів незалежності. Прихильники “російсько-радянських” традицій аргументують свою позицію тим, що “люди вже звикли” і будь-які зміни внесуть непорозуміння. А може, навпаки?.. Ось один приклад. Всьому світові відома назва селища у Греції — “Термопіли” (Thermopyles), де загинули 300 спартанців на чолі з царем Леонідом, стримуючи перську армаду. Так ось, складова згаданого слова “thermo-” означає — “гарячий”. У словнику іншомовних слів (Київ, 1974) я знайшов 58 складних слів з цим компонентом і зі значенням “гарячий”. Але “традиційники” пропонують і далі писати “Фермопіли”. Читач ніколи й не здогадається про справжню етимологію цього слова, а подумає швидше, що там у якогось грека “Піли” та була, певно, “ферма”.

Сьогодні виходить багато літератури і діаспорної, і в Україні, де дотримуються європейської (і вітчизняної багатовікової!) традиції в передачі іншомовних слів, термінів, імен. Тому дуже дивною здається позиція ретроградів, спинити цей логічний процес посиленням на складений ще за радянських часів “Орфографічний словник” чи правописи, які перевидаються й сьогодні без належних консультацій з фахівцями класичної філології, істориками, філософами тощо, які вводять в науковий обіг десятки праць не знаних або не освоєних науковцями України латино- чи й україномовних авторів минулих століть, які ще не знали про майбутні укази московських і доморощених заборонців.

Теза 2-а

Іноземні імена не треба українізувати: не треба з Дон Жуана робити "пана Івана", з Ніколая — Миколу, з Александра — Олександра, з Яна (Джона, Йогана, Джовані, Хуана, Йоана) — Івана. Хай залишаються в українській мові: російський цар Ніколай, князь Александр Невський, полководець Александр Македонський. Відповідно й українські імена не треба перекладати на російську: Олександр Довженко, Микола Бажан, Олесь Гончар і т.д.

Теза 3-я

Наостанок, стосовно правомірності вживання сьогодні термінів "Україна", "українець", коли мова йде, наприклад, про XVI ст. Заперечники кажуть: тоді такі поняття не побутували. Україну тоді в Європі знали як: Ruthenia, Roxolania, Russia, Rus, Sarmatia і ніколи не плутали з Московією. Та й сам народ називав себе Руссю (Русь). Але якою мовою говорила ця Русь. Московські великодержавники до сьогодні твердять, що російською, а відтак українська, виявляється, згодом "вискочила з конопель". Насправді є незаперечні факти, що нинішня українська мова мало відрізняється не лише від мови народу XVI ст., а й часів Київської Русі. Ось кілька прикладів.

1-й приклад: "На призьбі сидів котька, на нього кинувся хорт. А газдиня облила його окропом". — це мова часів Київської Русі. (З творів Агатангела Кримського). А, буцімто російські, билини: Микула Селянинович (не Ніколай же Крестьянинович!); а російський купець Афанасій Никитин (той що ходив за три моря десь у XIV ст.) підписувався виявляється як "Атанасій Микитин" — хіба це не українська мова?

2-й приклад: "Король ще дитя і не сердитий" (Станіслав Оріховський про польського короля Сигізмунда Августа) — це з латиномовного твору (перша половина XVI ст.). Та й сам польський король говорив часом цілі фрази українською мовою.

3-й приклад: "Над рікою Прутовою било військо в страшном бою... А що дальній час покаже, хто од чийх рук поляже..." — це Т. Прокопович у 1711 р. Йдеться про

нещасливий для Петра I Прутський похід. Наведені зразки можна друкувати і сьогодні без редакційної правки!..

Якщо подивитися на оригінали давніх рукописів (а не на спотворені в друці московськими видавцями), то також побачимо питому українську. Найбільш кричуще знущання над рукописами — відтворення росіянами літери "Ѣ" через "е". Це принципово, бо всі українські слова тоді автоматично стають російськими: "ліс — лес, піч — печь, біс — бес" тощо. Чесні російські науковці ще в ХІХ ст. якимось зауважили, що Антіох Кантемир під впливом Т. Прокоповича заримовував "Ѣ" літерою "і". Я сам перевіряв це. Так і є.

Загальний висновок з 3-ї Тези і відповідь заперечникам існування українців принаймні від X ст.: якщо мова українська тоді була, то мабуть були тоді й українці?!. А відтак, вислів Станіслава Оріховського: "Ruthenum me esse et glorior et libenter profiteor" слід перекласти: "Я українець, цим пишаюся, і про це відверто заявляю" (Orichoviana, I, 30). Так само: "Roxolania patria est mihi..." відповідно маємо передавати як "Вітчизна моя — Україна" [Orichoviana, I, 587).